

PLATFORMPRAKTIJKONTWIKKELING.NL
ONDERZOEK IN HET EDUCATIEVE DOMEIN

Citeren als:
Meersbergen, E. van.(2018). *Zelfkennis is essentieel voor leraarschap*. Op:
PlatformPraktijkontwikkeling.nl. Utrecht: WOSO

Zelfkennis is essentieel voor leraarschap

Erik van Meersbergen
in gesprek met Cok Bakker

In de reeks “In gesprek met onze lectoren” dit keer een verslag van het interview met prof. dr. Cok Bakker, lector Normatieve professionalisering bij de Hogeschool Utrecht tevens hoogleraar Levensbeschouwelijke vorming aan de Universiteit Utrecht.

Goede beroepsuitoefening vraagt meer dan het vakbekwaam volgen van protocollen. Goed leraarschap vraagt inzicht in de eigen identiteit en de daaronder liggende normen en waarden, omdat deze identiteit mede bepalend is voor de intentie met het professioneel handelen, en de kwaliteit van dat handelen. Aandacht voor persoonlijke vorming is daarom op elke beroepsopleiding belangrijk. Juist nu als tegenwicht in de hang naar objectivering van de per definitie dynamische beroepspraktijken.

Welkom professor Bakker. Ter voorbereiding heb ik uw OPENBARE LES/ORATIE over “Het goede leren: het leraarschap als normatieve professie” gelezen. Kunnen we deze publicatie als moreel ijkpunt voor het lectoraat beschouwen? Uw lectoraat loopt al enige tijd en zit nu in de tweede termijn (2016-2020). Wat zijn de ambities van dit lectoraat, welke opbrengsten zijn er vanaf de start van het lectoraat al te melden en welke mogen we nog verwachten?

Vanuit persoonlijk perspectief als hoogleraar levensbeschouwelijke vorming is het erg interessant om mij bezig te houden met de normatieve professionaliseringsprocessen van leraren (in opleiding). De fundamentele vragen over het leven en de oriëntatie op de wereld, de levensvragen, de wereldbeschouwing en hoe deze een rol spelen in het uitvoeren van je beroep, daar houd ik mij in de onderzoekslijn van het lectoraat mee

bezig. Vanuit opleidingsperspectief ben ik ervan overtuigd dat naast de instrumentele kanten van het beroep er ook gericht aandacht moet zijn voor de persoonlijke overtuigingen van de professional. Ik wil deze twee in de opleidingen dicht(er) op elkaar zien te krijgen.

Je zoekt dus de verbinding tussen beide?

Ja, en er is nog een tweede perspectief van de opleidingen. Ik merk dat in het organiseren van beroepsopleidingen er een hang is naar het objectiveren van de beroepswerkelijkheid en het vastleggen en protocolleren van hoe het beroep er uit zou moeten zien. Het idee daarachter lijkt: als je dat protocol maar uitvoert dan ben je daarmee ook een goede professional. Op zich niet slecht maar professioneel handelen komt op basis van meer tot stand. Professionals interpreteren voortdurend tijdens hun werk en vormen dus ook een subjectieve factor in het geheel. Dat kun je simpelweg empirisch vaststellen en dus zou je daar (meer) aandacht aan mogen schenken in de beroepsopleiding.

Er is dus sprake van een trend naar objectivering, kun je nog concreter aangeven wat deze inhoudt, het risico ervan is en sinds wanneer deze trend er is.

Ik vind dat we in een spannende tijd leven. Er zijn wat mij betreft twee parallelle ontwikkelingen: de eerste is een hang naar uitbreiden van het controlerend systeem en wanneer iets niet goed gaat neemt de vraag toe naar protocollering en de tweede is een tegenbeweging waarbinnen men zich afvraagt: is dit wel de juiste weg, missen we iets in de eerste benadering? Zij willen dat er meer oog komt voor subjectieve afwegingen en keuzes die voortdurend gemaakt worden op basis van overtuigingen.

Het volgen van schema's die al bewezen hebben te werken in de praktijk is zinvol. We mogen wel kijken naar waar de focus ligt: op het hanteerbaar krijgen van het werk of missen we dan niet een ander essentieel punt? We willen onderzoek doen naar datgene wat we echt belangrijk vinden om te doen in ons werk, naar de wil om het juiste te doen en welke keuzes hierbij gemaakt (moeten) worden?

We herkennen de tegenbeweging ook in de gezondheidszorg waar vele verpleegkundigen verzorgenden en artsen acties voeren tegen de bureaucratie en de (over-)protocollering welke ten koste is gegaan van de handen aan het bed en een gesprek. Kortom minder aandacht voor de cliënt.

Met het thema subjectiviteit hebben we de wind in de rug. Dat speelt in de samenleving en in meerdere beroepsvelden. Ook is er een soort vermoeidheid dat er zoveel kwantitatief moet worden vastgelegd dat je niet toekomt aan dat waarvoor je ooit dit beroep gekozen had (maatschappelijk werk; verpleging; onderwijs).

Die persoonlijke waarden spelen een grote rol. Mag ik het volgende voorleggen? Hoe komt men in de multidisciplinaire wijkteams bijvoorbeeld hier in Utrecht waarin professionals en bewoners van verschillende overtuiging, religie of levensbeschouwing met elkaar optrekken tot een gemeenschappelijk gedeelde waarde? Het is een mix van mensen met een bont palet aan achtergronden en overtuigingen. Heeft niet elke betrokkene een 'eigen gelijk' of recht op de subjectieve werkelijkheid?

Aan de hand van een voorbeeld zal ik antwoord geven. Dat hangt van je gerichtheid af. Eerder was ik als onderzoeker en adviseur betrokken bij vraagstukken over de verzuiling van het onderwijs. Gewoon in de praktijk van scholen. Als je dan over de band van de verschillen de discussie voert dan kom je nooit tot elkaar. Wanneer je fundamenteel aan alle partijen de vraag stelt "Wat is voor ieder van ons goed onderwijs?" en verder uitbouwend "Waarom vind je dat goed?" dan kom je verder, want dan committeer je je aan een bepaalde inhoudelijke vorm voor het onderwijs, onafhankelijk vanuit welke achtergrond. Je vindt elkaar in de concrete samenwerking (in dit voorbeeld ging het om het proces van samengaan van protestantse en katholieke scholen). Dit kun je ook toepassen op de andere werkvelden en dan kan een levensbeschouwelijk beeld verdiepend werken in plaats van als een slijtzwam tussen de partijen.

Als ik zo naar jouw uitleg luister dan komen er twee auteurs bij mij naar boven, Kelchtermans en Claassen. Bij de eerstgenoemde die spreekt over het biografische

verhaal en de daaruit meegenomen waarden die mede verklaren waarom de professional doet wat hij doet. Bij de tweede vanuit de alledaagse dilemma's van de leraar die tientallen keuzes maakt op basis van eigen normen over wat te doen? Vandaar dat hij spreekt over het alledaags pedagogisch handelen van de normatieve professional. Ben je bekend met deze auteurs en spreken ze je aan?

Ja, Kelchtermans is een voorloper en heel belangrijk ook voor mij geweest. Kijk bijvoorbeeld naar een recent voorbeeld over de aanpak van pesten. Daar moest natuurlijk eerst nog weer een protocol voor komen, die zijn er nu wel maar dat blijkt niet afdoende. Het maakt veel uit in het denken en handelen of de leraar zelf ook vroeger gepest is geworden of niet. Dat is goed om bij stil te staan en te weten. Maar we kennen de kracht van het biografisch verhaal nu afdoende maar het hoeft niet de focus te zijn van huidig onderzoek. Het moet wel een plek krijgen in de opleidingen. Niet per se in de vorm van reflecties want dat is te vaak een dood ding geworden, ook het model van Korthagen is nogal eens te instrumenteel ingezet. Dat is jammer. Nee, aandacht voor echte diepte-reflecties, dat je snapt wie je zelf bent, dat is wel zinvol in de opleidingen.

Nog terugkijkend naar de titel van jouw openbare les: wanneer een leraar aan jou voorlegt "Ik wil het goede aan mijn leerlingen leren." Of: "Ik wil altijd het juiste doen in moreel opzicht". Wat zou je daar op antwoorden?

Dat is een vraag die ik heel vaak stel aan leraren ook om ons eerst bewust tot verwarring te laten brengen. Als je in een zaal dit vraagt dan kun je een rondje maken en dan hoor je veel verschillende stemmen en antwoorden vanuit verschillende rollen (inspectie, directie, leraar, begeleider, ouder). Er is geen eenduidig antwoord en ook niet één allesbepalende stem. Dat is het begin van de reflectie. Toch handelt de leraar voortdurend en maakt keuzes en vraagt zich af of hij de juiste dingen doet. Hierdoor bevordert je ook de verantwoordelijkheid bij deze actor, de docent zelf.

Dat is interessant omdat nu het gevoel bij veel leraren bestaat dat zij niet die autonomie ervaren om beslissingen te mogen nemen. De juiste afwegingen maken in schoolverband vraagt ook om visie en regie.

Ja, ik weet dat ik daar van sommigen kritiek op krijg maar ik vind dat in eerste instantie in de directe interactie tussen leerlingen en hun leraar de laatste daar verantwoordelijkheid voor draagt. Bij ingewikkelde zaken kun je door intercollegiale toetsing met elkaar bespreken welke waarden een rol spelen.

Dat is mooi want zo kom je van een subjectief beeld eerder tot een intersubjectief beeld van een leerling met gedrag in een bepaald situatie, in plaats van een oordeel: hij of zij is zus en zo! Dat zou best een vast onderdeel van een teamoverleg of bespreking (eens in de zoveel weken) mogen zijn.

Zeker, maar misschien werkt het nog het best informeel, in de wandelgangen of bij de koffieautomaat.

Er bestaat een groep leraren die weerstand laat zien wanneer er over de leraar als normatieve professional wordt gesproken. Zij redeneren vaak: Ja maar! Hoezo moet ik mijn normen onderzoeken? Ik ben er om een vak te geven en niet om les te geven in waarden en normen en de filosoof uit te hangen. Ik werk al jaren zo en de leerlingen moeten gewoon hun huiswerk maken, op tijd zijn en komen om iets te leren. Wat heeft het lectoraat deze Ja-maar-leraar te bieden?

Nou ja ik houd ervan om te confronteren: Kijk wat u zegt over 'gewoon' leren, je boeken meenemen enzovoort, dat is allemaal normatief. Wat is gewoon? Dus u bent normatief en had u zich dat gerealiseerd? Ten tweede als in een protocol is vastgelegd wat een goede les is of wat een goede verpleegkundige is dan kun je ook empirisch vaststellen dat twee collega's toch op verschillende manieren hun praktijk uitvoeren, terwijl ze volgens hetzelfde protocol handelden. Als dat waar is moet je tenminste jezelf daarvan bewust zijn "Hoe kan het nou dat ik hetzelfde protocol op een

andere manier gebruik als mijn collega?” en dan denk ik dat je toch op een aantal subjectieve factoren stuit. Daarna kom je in het proces ook met de weerspannige collega's in gesprek over wat dan de normen zijn achter wat zij “gewoon en normaal” vinden.

Dus achter het woord “gewoon” schuilt eigenlijk ook een norm. Toch kan ik me de spanning levendig inbeelden tussen de eigen normen van een leraar en die van het schoolbestuur of van hun teamleider ten aanzien van het goede leren en goed lesgeven. Met enig recht kun je stellen dat het werken met protocollen of met reflectiemodellen ook een mening is. Wordt er aandacht in jouw lectoraat besteed aan die spanning of onderzoek gedaan naar de moeite die het sommige leraren kost om zich te committeren aan de door hen zo ervaren opgelegde normen?

Het lijkt vaak dat ik tegen instrumentaliteit ben en dat ben ik per se niet. Je moet natuurlijk altijd afspraken maken wat je doet en wat niet. Alleen dat dat nog niet automatisch betekent dat je daardoor alle subjectiviteit weggeorganiseerd hebt en er een grote objectiviteit is bereikt. Dan begint normativiteit eigenlijk al heel dichtbij het systeem: wat vind ik nou eigenlijk van dit protocol? Dat kan leiden tot integriteitskwesitie als “Dat trek ik eigenlijk niet? Ik weet dat ik dat moet doen maar..” en wat besluit je dan in dat spanningsveld.

Wanneer ik zo'n uitspraak zou horen van een leraar of een team komt bij mij de vraag op: waar zit precies jouw moeite en welke steun heb je nodig. Wat heb je concreet nodig om je werk wel vol te houden en naar tevredenheid te laten lopen?

Vaak hebben de mensen de neiging om dan zwart-wit te denken: o dat is een probleem dat moet opgelost worden! Dan is het gemakkelijkste om dan toch maar gewoon te doen zoals het protocol het voorschrijft of allemaal de kont tegen de krib te gooien. Het punt is dat de complexiteit van ons werk steeds weer opnieuw wordt ervaren. De kunst is met elkaar te erkennen en te beleven dat we ons juist in deze

ingewikkeldheid kunnen ontwikkelen. Het is niet negatief, het is positief, nu kunnen we een stap zetten. Je kunt elkaar bevragen: waar zit precies de moeite met het protocol?

Voor PLPO is het praktijkgericht onderzoek vanzelfsprekend interessant. Niet iedere leraar is een geboren onderzoeker en niet iedere onderzoeker is (een geboren) leraar. Ze moeten allemaal wel een normatieve professional zijn. Wanneer is een leraar een goede instrumentele professional en wanneer is deze een goede normatieve professional? Is er wel een strak onderscheid te maken?

Het lectoraat gaat over normatieve professionaliseringsprocessen en alle leraren zijn normatieve professionals. Zoals Bernstein zei "All education is moral education". Het punt is of de Ja-maar-leraar die je net noemde zich daarvan bewust is. Het proces is dan de bewustwording ervan dat al mijn handelen normatief is en met dat ik me dat realiseer ik me ook afvraag: en waarom doe ik dat zo? Zou ik dat anders kunnen doen en waar is dat op gebaseerd? Dat is normatieve professionalisering.

Is dat te trainen voor een instrumentele leraar om een normatieve professional te worden? Een docent wiskunde uit de bovenbouw bijvoorbeeld, iemand die al 20 jaar zijn vak verstaat. Een docent bij wie nooit iets aan de hand is geweest, zijn werk op orde had, goede cijfers/beoordelingen had maar moeite heeft met het afstemmen van de instructie in verband met de niveaoverschillen in de klas. Is het mogelijk dat hij op instrumenteel niveau een 10 haalt en bij wijze van spreken op normatieve professionaliteit een 4 of 5? Wat gebeurt er dan?

Als observatie stel ik eerst vast dat men constateert dat er nooit iets aan de hand is geweest en dat hij goede cijfers had. Dat zijn op zich dus al ook normatieve uitspraken en in die afgelopen 20 jaar zijn deze ook ergens op gebaseerd geweest. Het punt is of deze leraar zich daar steeds bewust van is (geweest). Je kunt vragen waarom dat zo heel belangrijk is geweest en ook een tegenvraag stellen: wanneer een leerling bij jou met een verhaal komt over problemen thuis vind je dan dat dit bij jouw taak hoort of niet? Je kunt dus toch een goede normatieve professional zijn als je heel goed weet te

motiveren dat onderwijs alleen gaat over goede cijfers halen en je je niet met die leerling of andere zaken van buiten school hoeft te bemoeien.

Wat draagt dit lectoraat Normatieve professionaliteit bij aan de inclusieve samenleving? Denk hierbij aan wat er op de HU-website te lezen is..” op het macroniveau van onderwijsbeleid en onderwijsverzuiling, op het mesoniveau van het maatschappelijk middenveld en instituties ('de identiteit van de school') en op het microniveau van de professionele en levensbeschouwelijke biografie van leerkrachten.”

Ja, wat draag je daaraan bij? Het hele idee van inclusiviteit staat tegenover dat van exclusiviteit. Dus omgaan met diversiteit en werken aan verbondenheid in plaats van elkaar uitsluiten. De criteria op grond waarvan men elkaar uitsluit kunnen ook heel verschillend zijn. Het er maar om op welke variabelen je dat doet: gedragsproblemen, op sociaaleconomische achtergrond, leesvaardigheidsniveau of jongen-meisje, en hoe relevant zo'n variabele op een bepaald moment is. Vroeger werd daar dan vanzelfsprekend (speciaal) onderwijs voor ingericht, nu gebeurt dat niet meer in deze vorm. Twee voorbeelden:

- Een promovendus uit mijn onderzoeksgroep/lectoraat stelde de leraar de vraag: omschrijf jouw klas eens. Wat er dan volgde was een normatieve beschrijving volgens het mentaal model van waaruit deze leraar werkte. Met dat je zegt “Het is een klas met veel...” dan discrimineer je al; je maakt een onderscheid en dat kan op een variabele zijn die een andere leraar niet zou noemen. Het gaat om de mate van bewustzijn ten aanzien van de gehanteerde normen.
- We zijn zelfs ook bezig geweest, als lectoraat met het Seminarium, om een centrale plek te geven aan een filosofische beschouwing van diversiteit. Dan vervallen de verschillende sporen in de opleiding zoals gedrag, leren en leidinggeven/begeleiden.

Nog even terug naar wat je straks opmerkte over de tendens in de samenleving: de hang naar protocolleren. Er is daarnaast een roep om verandering van het onderwijs

vanuit de vakbonden, vakverenigingen en ouders en leraren. Heeft het lectoraat ook naar deze roep een onderzoek lopen, bijvoorbeeld naar de beleving door leraren? Zou je hier iets in kunnen betekenen, zie je een opdracht voor innovatie?

Je zou kunnen denken dat ik mij alleen richt op de individuele leraar. In beroepsopleidingen wordt de discussie nu gevoerd 'waartoe' onze studenten eigenlijk worden opgeleid? Er bestaat ook een groeiende onzekerheid over de hoeveelheid banen die er door de automatisering en vanwege de robotisering zullen verdwijnen. In een Amerikaans onderzoek las ik dat over een jaar of tien misschien wel 70 % van het aantal banen waarvoor we nu opleiden niet meer bestaat of totaal veranderd is. De vraag is dan wat dat betekent voor de beroepsopleidingen? Gevolg is dat er meer aandacht zal moeten zijn voor de individuele professional die adaptief moet kunnen schakelen en afstemmen op datgene wat er in de praktijk gevraagd wordt. Persoonsvorming wordt belangrijker en mag meer aan bod komen tijdens de opleidingen.

Tot slot: hartelijk bedankt Cok voor dit gesprek over de ambities en doelen van jouw lectoraat. De redactie van PLPO wenst je veel succes en inspiratie toe bij het realiseren ervan.

5 juni 2018, Erik van Meersbergen

Meer informatie over dit lectoraat en de verbinding tussen de onderzoeksgroep op de Universiteit van Utrecht en op de HU/SvO is te vinden op:

<https://www.onderzoek.hu.nl/Onderzoekers/Cok-Bakker>

Drs. Erik van Meersbergen is redacteur PLPO,
orthopedagoog, coach- en auteur
e-mail: h.vanmeersbergen@fontys.nl

Prof.dr. Cok Bakker
Hoogleraar Levensbeschouwing Universiteit Utrecht
Lector Normatieve professionalisering bij Hogeschool
Utrecht/SvO
e-mail: C.Bakker@UU.nl